

ELMA KORIĆ
(Sarajevo)

BANJALUČKA MUAFNAMA IZ 1588. GODINE

U periodu kada je Banja Luka doživjela svoj procvat kao prijestonica beglerbega Bosanskog ejaleta desio se i jedan od najznačajnijih događaja za ovaj grad. Na molbu koju su na Portu poslali tadašnji beglerbeg Bosanskog ejaleta Ferhad-paša Sokolović i banjalučki kadija, iz Carigrada stiže sultanov ferman, tzv. muafnama,¹ datiran 26. ramazana 996. h.g. / 19. 8. 1588. godine.² Izdavanjem ovog dokumenta Banja Luka biva zvanično proglašena kasabom, a njeno stanovništvo oslobođeno je od redovnih i vanrednih državnih i feudalnih obaveza, odnosno dobiva povlasticu, tzv. muafijet.³

Vrlo dobro je znao Ferhad-paša Sokolović koliko je značajno da Banja Luka dobije ovu povlasticu i stekne status kasabe. Naime, ova povlastica je značila i povećan priliv stanovništva u grad te jačanje potencijala i ekonomske moći Banje Luke kao beglerbegove rezidencije. S druge strane, kao značajno uporište osmanske vlasti u blizini granice koje je služilo i kao ishodišna tačka za vojne pohode i prva stanica prilikom pristizanja ratnog plijena, Banja Luka je stekla sve uvjete za intenzivan razvoj u navedenom periodu. Nakon proglašenja Banje Luke glavnim gradom novoformiranog Bosanskog ejaleta trebalo je to i zvanično potvrditi.

U kanun-namama nije istaknuto koji su uvjeti bili potrebni da jedno naselje administrativno-pravno postane kasaba. Međutim, iz raznih zabilješki u defterima proizlazi da se oni svode na tri bitna uvjeta: urbano-geografski, ekonomski i kulturni.⁴ Da bi jedno naselje dobilo status kasabe, moralo je biti pretežno nastanjeno muslimanskim stanovništvom koje se isključivo ili

- 1 Muafnama (tur. *mu'āfnāma*) - sultanska naredba kojom se utvrđuje potpuno ili djelomično oslobađanje pripadnika rajinske klase od svih ili pojedinih redovnih ili vanrednih državnih ili feudalnih obaveza.
- 2 Orijentalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, broj 117.
- 3 Adem Handžić: "Značaj mu'afijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, OIC-IRCICA, Istanbul, 1994, str. 151 (dalje: A. Handžić: *Značaj mu'afijeta*).
- 4 A. Handžić: *Značaj mu'afijeta*, str. 154.

pretežno bavilo gradskom privredom, tj. zanatstvom i trgovinom. Osim toga, naselje je moralo imati svoje granice, teritoriju, bar jednu veću džamiju, mekteb, eventualno hamam, han ili karavan-saraj, niz dućana/čaršiju i pazarni dan, te druge ustanove koje mu daju muslimansko obilježje.⁵ Postupak za dobijanje ove povlastice, muafijeta, bio je takav da su organi vlasti, obično nadležni kadija, podnosili prijedlog Porti, nakon čega je izdavana sultanska muafnama i dotično mjesto bilo upisano u spisak kasaba.⁶ Autentičnost pojedine muafname bila je zajamčena okolnošću da je upisivana u sultanske deftere koji su se čuvali u sultanskoj arhivi, a iz sarajevske muafname vidljivo je da su postojali i posebni defteri muafnama.⁷

Institucija muafijeta jedna je od najznačajnijih komponenti u procesu razvitka gradova osmanskog tipa, kasaba, i doseljavanju stanovništva u te gradove. Muafijet vezan za gradsko stanovništvo sastojao se u tome što je cjelokupno gradsko stanovništvo bilo oslobođano rajinskog statusa i ujedno osnovnog rajinskog poreza, *resm-i čifta*.⁸ Jedino ukoliko se gradsko stanovništvo bavilo nekim granama seoske privrede, odnosno ukoliko je posjedovalo tzv. rajinsku zemlju (*reāyā emlāk ve erāzī*) moralo je i samo davati dažbine raje, pa i namete *avariz-i divanije* i *tekalif-i orfije*.⁹ Neki osmanski izvori posredno, a neki i direktno upućuju na zaključak da se muafijet u pojedinim slučajevima odnosio ne samo na muslimane već i na kršćane i jevreje koji su živjeli u gradovima i koji su se isključivo bavili zanatstvom i trgovinom.¹⁰

U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine vidimo da je ova povlastica podjednako važila i za muslimane i za nemuslimane. Naime, u Sarajevu se muafijet odnosio na 90 kuća kršćana i 3 židovske kuće, a u Banjoj Luci na 18 kuća kršćana.¹¹ Za nemuslimane Banje Luke o ovome postoji i bilješka u defteru: "Spomenute upisane zimmije (u varoši Nova Banja Luka) ne plaćaju ušrove jer nemaju obradive zemlje. Nisu raja nego se bave zanatstvom.

5 Hazim Šabanović: *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj. I, sv. 1, Katastarski popisi Beograda i okoline 1476-1566, str. XVI (dalje: H. Šabanović: *Turski izvori*).

6 Adem Handžić: "Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu", *Studije o Bosni: prikazi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994, str. 147 (dalje: A. Handžić: *Vakuf kao nosilac*).

7 Hadžijahić, Muhamed: "Sarajevska muafnama", p.o. iz *GDI BiH XIV*, 1963, str. 70 (dalje: M. Hadžijahić: *Sarajevska muafnama*).

8 *resm-i čift* (*tur. resm-i çift*) - lična novčana pristojba koju je svom spahiji plaćao posjednik čifluka.

9 *avariz-i divanije* i *tekalif-i orfije* (*tur. avārız-ı dīvāniyye ve tekālīf-i örftiyye*) - opći naziv za niz posebnih nameta i obaveza kojima su bile zadužene obične rajinske kuće u vidu vanrednih državnih poreza, naturalnih davanja ili kuluka, zasnovanih na šerijatskom ili običajnom pravu.

10 Adem Handžić: "O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća", *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, OIC-IRCICA, Istanbul, 1994, str. 242 (dalje: A. Handžić: *O društvenoj*).

11 Avdo Sućeska: "O Mu'afiyet-u u Bosanskom ejaletu", *Prilozi XXI/22*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1986, str. 237 (dalje: A. Sućeska: *O mu'afijetu*).

Do novog popisa nisu zaduživani nikakvim obavezama. Tako je upisano i u novi defter.”¹²

Kao razlog za oslobađanje gradskog stanovništva rajinskog statusa i plaćanja osnovnog rajinskog poreza resm-i čifta navodi se da se to stanovništvo ne bavi zemljoradnjom nego da živi od gradske privrede, a oslobađanje od vanrednih državnih poreza avariz-i divanije i tekalif-i orfije bilo je motivirano time što je to stanovništvo bilo zaduženo nekim dopunskim obavezama kao što su obaveza da ide sa sandžak-begom u pohode ili da čuva i popravlja neki most ili prolaz i slično.¹³ Još u defteru iz 1550. godine vidimo da je Banja Luka upisana kao kasaba, a kao motiv za oslobađanje džemata muslimana jedine popisane mahale, mahale Nove džamije u spomenutoj kasabi, navodi se sljedeće: ”Neki od spomenutih bave se trgovinom, neki zanatima, a neki su sufije. Oni ne daju rusume ni hukuke, a zbog blizine daru-l-harbu ne daju ni avarize.”¹⁴

Praksa muafijeta, povremenog ili možda čak stalnog oslobađanja svih bosanskih muslimana od nameta avariz-i divanije i tekalif-i orfije zbog njihovog učešća u ratnim pohodima bosanskih sandžak-begova, kasnije begler-begova, veoma je stara, o čemu svjedoče podaci iz osmanskih izvora iz XVI stoljeća, među kojima su i muafname.¹⁵

Iz sadržaja tzv. sarajevske muafname vidimo da je motiv za davanje ove finansijske privilegije, tj. oslobađanje od vanrednih državnih poreza avariz-i divanije i tekalif-i orfije muslimanskog stanovništva Sarajeva, bio ”besprijeekorno vršenje vojne službe”, a dodijeljena je samo muslimanskom dijelu stanovništva jer nemuslimansko nije bilo zaduženo da ide u vojne pohode.¹⁶ Vidimo da je sličan motiv bio i prilikom davanja ove privilegije stanovništvu Banje Luke jer u jednoj zabilješki u Popisu iz 1604. godine stoji da je ”stanovništvo kasabe Banje Luke oslobođeno obaveze plaćanja avariz-i divanije i tekalif-i orfije jer oružjem, dušom i tijelom brani sultanske zemlje i tvrđave od štete koju bi neprijatelj nanio”, te da će i dalje biti oslobođeni navedenih obaveza ”sve dotle dok budu spremni da oružjem odbijaju napade nevjernika na sultanske zemlje i tvrđave”.¹⁷

Ovo je, po svoj prilici, rezime navedenog fermana, tj. muafname iz 1588. godine, koji je kao zabilješka unesen u popis, što je slučaj i sa sličnim dokumentima koji se nalaze u popisima gradskih naselja iz XVI stoljeća. Naime, prije vršenja popisa komisija je pred sobom trebala imati sve eventualne državne naredbe i odredbe u vezi sa poreznim obavezama stanovništva, bilo da

12 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. III*. Obradila Amina Kupusović, Sarajevo, 2000, str. 433 (dalje: *Opširni popis III*).

13 A. Handžić: *Vakuf kao nosilac*, str. 148.

14 *Başbakanlık Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri 1072, fo. 108 (dalje: BBA TD)*.

15 A. Sućeska: *O muafijetu*, str. 237.

16 M. Hadžijahić: *Sarajevska muafnama*, str. 87.

17 *Opširni popis III*, str. 419.

su se te odredbe odnosile na određenu zajednicu ili individu, i te odredbe su se unosile u svaki novi popis sa tekstom koji je upisan onda kada su prvi put donesene i sa naznakom u vrijeme kojeg sultana su donesene.¹⁸

Kod ispunjenja minimalnih uvjeta za oslobađanje od navedenih dažbina defterske zabilješke su se odnosile samo na onaj dio grada koji je obuhvatao centralni, isključivo muslimanski dio, jednu ili dvije mahale sa džamijom i čaršijom.¹⁹ Na osnovu već navođenih podataka iz deftera iz 1550. godine vidimo da je to slučaj i sa stanovnicima Banje Luke. Ovo potvrđuje i sami tekst banjalučke muafname iz 1588. godine gdje je navedeno da je stanovništvo Banje Luke već odranije, tj. od osvojenja *”feth-i hākānīden beri”*, bilo oslobođeno davanja ovih poreza.

S obzirom na to da je već u prvoj polovici XVI stoljeća Banja Luka bila službeno sjedište Bosanskog sandžaka, a od 1580. godine i sjedište beglerbega Bosanskog ejaleta, te s obzirom na intenzivni razvoj gradskog naselja u ovom periodu, izgleda nevjerovatno da je Banja Luka dobila prvu muafnamu tek 1588. godine i tek tada prvi put bila upisana u spisak kasaba. Naime, na osnovu podataka u izvornim dokumentima iz ovog perioda znamo da je Banja Luka već odranije bila stekla sve potrebne uvjete da bude proglašena kasabom. U već navedenom popisu iz 1550. godine vidimo da je u mahali Nove džamije u kasabi Banja Luka bilo 71 muslimansko domaćinstvo. Odrasli i za rad sposobni stanovnici bavili su se različitim zanatima i trgovinom, a za neke se kaže da pripadaju skupini sufija.²⁰ Prema popisu iz 1565. godine u devet muslimanskih mahala bila su najmanje 223 muslimanska domaćinstva. U mješovitoj mahali Varoš bilo je ukupno 56 domaćinstava, od čega 25 muslimanskih domaćinstava i 31 nemuslimansko domaćinstvo.²¹

Možda bi se i na osnovu Sofi Muhammed-pašine vakufname iz 1555. godine,²² u kojoj se Banja Luka spominje kao kasaba u kadiluku Kobaš, moglo reći da je Banja Luka vjerovatno još prije legalizacije navedene vakufname 1555. godine bila proglašena kasabom i da je imala muafnamu, čiji su rezimirani dijelovi evidentirani u ranije navedenom defteru iz tog perioda.

* * *

Banjalučka muafnama datirana je 26. ramazana 996. h.g./19. 8. 1588. godine. Muafnama je poslata u Banju Luku Ferhad-paši Sokoloviću, begler-

18 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. I.* Obradio Adem Handžić, Sarajevo, 2000, str. XI.

19 A. Handžić: *Značaj muafijeta*, str.156.

20 BBA TD 1072, fo.108.

21 BBA TD 435, fo. 331-594.

22 *”Vakufnama Sofi Mehmed-paše iz 1555. godine”*, prevela Bisera Nurudinović, *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica, IV/1, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985, str. 97.

begu Bosanskog ejaleta, i banjalučkom kadiji, nakon što su oni poslali molbu na Portu.²³ Iako bi na osnovu povoda izdavanja dokumenta, tj. proglašenja naselja kasabom i davanja povlastica njegovom stanovništvu, ovakav zvanični dokument trebao i izgledati svečano, na ovoj muafnami nema nijednog detalja koji bi ukazivao na svečani karakter jednog ovakvog čina. Primjerak kojim smo se služili najvjerovatnije je originalni prijepis ovog fermana iz spomenutih sultanskih deftera.

Muafnama ima formu fermana. Na vrhu se nalazi invokacija, nakon čega slijedi tugra tada vladajućeg sultana Murada III. Ferman je pisan *dīvānī* pismom, rukopis je dosta čitak iako se stiče utisak da je pisar u zadnjih nekoliko redova požurio da dovrši pisanje dokumenta. Budući da ova muafnama nije ranije objavljivana u potpunosti, a spada među rijetke dokumente bez kojih je teško oslikati stepen urbanog razvoja gradskog naselja na koje se odnose u određenom periodu, smatram da je potrebno prevesti je i objaviti.

Hu

Tugra Murada III

Ponosu najplemenitijih zapovjednika, prvaku uvaženih velikana, posjedniku časti i veličine, odabraniku po naročitoj milosti Sveznajućeg Vladara, Bosanskom beglerbegu, neka je trajna njegova blagodat, i najboljem među kadijama i sudijama, rudniku vrlina i lijepog govora, našem gospodinu banjalučkom kadiji, neka mu se povećaju vrline!

Kada stigne uzvišeni sultanski potpis neka se zna:

Ti koji si beglerbeg poslao si u moju prijestonicu molbu u kojoj se kaže da su imami i hatibi i ostala ulema i raja došli i izjavili kako je spomenuta kasaba blizu granice i kad god bi prokleti nevjernik svom silom napao, stanovništvo spomenute kasabe je boreći se oružjem, dušom i tijelom nastojalo da ih, svim potrebnim sredstvima, onemogućiti da nanesu bilo kakvu štetu Zaštićenoj Carevini i sultanskim tvrđavama.

Budući da je još od dana osvojenja stanovništvo spomenute kasabe bilo pošteđeno od davanja avariza i ostalih nameta, navedeni su podnijeli prijedlog da u zamjenu za službu koju obavljaju oni i njihov narod budu oslobođeni i pošteđeni davanja avariza i tekalif-i orfije.

Na njihovo traženje i molbu, 24. dana mjeseca ramazana 996. godine, objavio sam sljedeće:

Prema onome što je na navedeni način opisano u arzu koji su podnijeli u vezi s oslobođanjem od poreza i nameta, kada stigne moja uzvišena zapovijed, u

23 "Kadije su postavljali naročiti organi centralne vlasti i po tome kao i po svome pozivu autoritativnih interpretatora zakona i naredaba oni su u svome djelovanju bili nezavisni od upravnih vlasti. Time je sloboda akcije i beglerbega u mnogome zavisila od stanovišta i saglasnosti kadije. Centralna vlast je sve naredbe koje su se u krajnjoj liniji svodile na pitanja poštovanja pravnih normi i propisa upućivala i paši i kadiji." (vidi: Hazim Šabanović: "Bosanski divan", *POF XVIII-XIX/1968-69*, Sarajevo, 1973, str. 19).

skladu sa fermanom, govorom od velikog značaja, koji je objavljen u vezi s ovim naređujem sljedeće:

Zbog toga što su stanovnici spomenute kasabe na granici spremni i pripravnici da odbrane Zaštićenu Carevinu i njene tvrđave ukoliko prokleti nevjernici budu uznemiravali i nanosili štetu, ne bi trebalo da im se ostane dužno i neka kao ekvivalent za njihovu službu na objašnjeni način budu oslobođeni i pošteđeni od davanja avariz-i divanije i tekalif-i orfije.

Neka se ovome niko ne protivi i ne smeta i neka se oslone na moj sultanski znak!

Napisano 26. dana mubarek mjeseca ramazana 996. godine u prijestonici Konstantinopolu

BANJALUČKA MUAFNAMA IZ 1588. GODINE

Sažetak

Institucija muafijeta (*mu'āfiyet*) jedna je od najznačajnijih komponenti u procesu razvitka gradova osmanskog tipa, kasaba, i doseljavanju stanovništva u te gradove. Muafijet vezan za gradsko stanovništvo sastojao se u tome što je cjelokupno gradsko stanovništvo bilo oslobađano rajinskog statusa i ujedno osnovnog rajinskog poreza, resm-i čifta (*resm-i çift*). Zvanični dokument kojim je sultan davao ovu povlasticu jeste muafnama (*mu'āfnāma*). Muafnamom se potvrđuje potpuno ili djelomično oslobađanje pripadnika rajinske klase od svih ili pojedinih redovnih ili vanrednih državnih ili feudalnih obaveza.

U jednoj zabilješki u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine stoji da je *”stanovništvo kasabe Banje Luke oslobođeno obaveze plaćanja avariz-i divanije i tekalif-i orfije jer oružjem, dušom i tijelom brani sultanske zemlje i tvrđave od štete koju bi neprijatelj nanio”*, te da će i dalje biti oslobođeni navedenih obaveza *”sve dotle dok budu spremni da oružjem odbijaju napade nevjernika na sultanske zemlje i tvrđave”*.

U istom popisu vidimo da je u Banjoj Luci ova povlastica podjednako važila i za muslimane i za nemuslimane. Naime, 18 zimmija upisanih u varoši Nova Banja Luka *”ne plaćaju ušrove jer nemaju obradive zemlje. Nisu raja nego se bave zanatstvom. Do novog popisa nisu zaduživani nikakvim obavezama”*.

Banja Luka je dobila muafnamu i zvanično proglašena kasabom, a njeno stanovništvo oslobođeno od redovnih i vanrednih državnih i feudalnih

obaveza, tek nakon što su prvi beglerbeg Bosanskog ejaleta Ferhad-paša Sokolović i tadašnji banjalučki kadija poslali molbu na Portu. Na to je iz Istanbula stigla muafnama, sultanski ferman datiran 26. ramazana 996. h.g./19. 8. 1588. godine. Originalni prijepis banjalučke muafname čuva se u Orijentalnoj zbirici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod brojem 117.

THE 1588 BANJA LUKA MUAFNAMA

Summary

The muafiyet institution (mu'āfiyet) is one of the most important components in the process of development of Ottoman-type towns - kasabas - and of the movement of people into those towns. The urban population-related muafiyet reflected in the fact that the overall urban population was exempted from the raya status and therefore from the basic raya tax – *resm-i çift*. The official document by which the Sultan granted this benefit was the muafnama (mu'āfnāma). The muafnama confirmed full or partial exemption of the raya class from all or some of ordinary or extraordinary state or feudal levies.

A note in the 1604 Comprehensive Bosnian Sanjak Census reads that *"the population of Banja Luka City is exempted from paying avariz-i divanije (imperial extraordinary taxes) and tekalif-i orfije (customary taxes) since with their weapons, body and soul they defend the Sultan's lands and fortresses from damage which could be inflicted by an enemy"; in the future they will also be exempted from the said levies "as long as they are ready to repulse with weapons the attacks of infidels against the Sultan's lands and fortresses"*.

In the same census we can see that in Banja Luka this benefit applied equally both to Muslims and non-Muslims. Actually, 18 zimmijas - non-Muslims - registered in the town of Banja Luka *"do not pay miller's toll as they do not possess any arable land. They are not raya, they are craftsmen. They were not levied any taxes until a new census"*.

Banja Luka was granted the muafnama and was officially proclaimed a town – a kasaba – and its population was exempted from ordinary and extraordinary state and feudal taxes only after the first beylerbey of the Bosnian Eyalet, Ferhad-pasha, and the Banja Luka qadi had sent a request to the Porte. As a reply, the muafnama - the Sultan's decree dated 26 Ramadan 996 AH /19 August 1588 AD came from Istanbul. The original transcript of the Banja Luka muafnama is kept under number 117 in the Oriental Collection of the Croatian Academy of Arts and Sciences in Zagreb.

Banjalučka muafnama iz 1588. godine